

VÁSÁRHELYI MATKÓ ISTVÁN

„A magyar irodalom története” bárha röviden, de nagyon találóan tárgyalja a XVII. század második felének hitvitázó irodalmát. Ez a tartalmi összevonás valóban föltétlenül helyes, mert e műfaj hangját és gondolatait sem nagyon sorozhatnók a tisztán irodalmi, hanem részben csak a vallástörténeti mozgalmaknak eléggé szélsőséges eszközeivel harcoló hajtásai közé.

Buckle Henrik Tamás azt állapítja meg, hogy a „forradalom és eretnekség csak különböző alakjai a hagyományos tekintély csökkenésének — a merészség és függetlenség szellemének. Mindkettőben korszerű eszmék ellenkezésbe jönnek régi szokásokkal.”¹ Természetes, hogy a Habsburg-ház uralmának megingathatatlanságához a császári udvar minden eszközt, így az egész világra kiterjesztett szervezettségű jezsuiták rekatolizációs törekvéseit is minden fegyvertárukkal együtt felhasználta. Minthogy pedig a hitviták is harcok voltak, a harcok azonban csak durva eszközökkel dolgoznak, ezért tehát különösen az ekkori ellenfeleknek tollforgatói között is fölösleges lenne irodalmi színvonalú szellemi termékeket keresnünk.

Nem kétséges, hogy „az ellenreformáció újabb heves támadását Báthori Zsófia s ezzel a Rákóczi-ház rekatolizációja tette lehetővé. Az özvegy fejedelemasszony és fia I. Rákóczi Ferenc pártfogását élvezve, indították meg kíméletlen polémiajukat a jezsuiták, első renden Sámbar Mátyás (1617—1685) és Kiss Imre (1631—1683) az északkeleti vármegyék protestánsai ellen, az ellenfél nevetségessé tétele szempontjából. Lényegében Pázmány vitairatainak vaskos modorát folytatják, de az ő művészi ereje nélkül. . . . A kálvinista prédikátorok természetesen nem maradtak adósok a válasszal: az 1650—1670-es évek híres református hitvitázói, Czeglédi István (1619—1671) kassai pap, Matkó István (1625—1693), Pósaaházi János (1628—1686), a sárospataki kollégium rektora, egész sor könyvvel és vitairattal vágtak vissza. . . . Hitvitázó munkáikban azonban ellenfeleik modorához igazodtak, átvették és sikeresen, sőt nemegyszer nagyobb fölényűvel érvényesítették a jezsuiták által meghonosított durva vita-stilust.”² . . .

Fölsölegesnek tartom a fenti megállapítást a magam szavaival elmondanom, amikor Bán Imre tömör jellemzése a legtalálóbban adja tudunkra

¹ Buckle H. Tamás: Anglia művelődésének története. IV. Pest, 1874. 108.

² A magyar irodalom története. Bp., 1964. II, 218—19.

e műfaj lényegét. Ámde a hitvitázók között is akadnak olyan férfiak, akiknek életművük vagy azoknak több-kevesebb fejezete átlépi a szorosán vett vallástörténet kereteit. Ilyen volt Vásárhelyi Matkó is.

Mindenik hitvitázó életének rajza a szakirodalomból meglehetősen ismeretes, de ez még nem jelenti azt a helyzetet, hogy mindenik alak mindenképpen kifogástalanul lenne bemutatva a maga korának igazi képében. Ezért tehát nem árt különösen a lexikonszerű leírásokat is átfésülnünk. Így Vásárhelyi Matkó Istvánról, akit kortársai többnyire csak Vásárhelyi Istvánnak hívtak, s ezért a számtalan azonos nevű férfitől való megkülönböztetés miatt gyakran írták Kézdi-Vásárhelyinek (K. Vásárhelyi M.-nek) is, a leglényegesebb és legmegbízhatóbb életrajzi adatokat már Bod Péter is közölte a „Magyar Athenas”-ban,³ s ezért azután mindenütt csak azt ismételtgették,⁴ bárha a Bod Péter óta eltelt kétszáz esztendő alatt újabb nézőpontok is alakultak.

Pálmay szerint a magát Kézdivásárhelyről eredetiztető idősebb Matkó Balázs 1579-ben, ifjabb Balázs 1598-ban, János 1613-ban (mint assessor, 1646-ban pedig mint bíró) ismeretes.⁵ Nemkülönb a Basta tábornok rendeletére 1602. augusztus 1-én Kézdivásárhely lakosai között Rudolf hűségére Matkó Péter, István és János szabad székelyek tették le az esküt.⁶ Azt hiszem, hogy ez az utóbbi azonos személy a Pálmaytól is említett Jánossal, s egyúttal netalán apja volt az 1625-ben született Istvánnak.

Erről az Istvánról tudjuk, hogy pontosan egyidős volt Apáczai Csere Jánossal, s ezért — gyermekkoruktól eltekintve — az iskolákat is együtt járhatták. Bárha Matkó az alsó osztályok tantárgyait szülővárosában tanulhatta, ámde a felső klasszisokra vagy még inkább a diák-évfolyamokra feljött a kolozsvári iskolába, s itt Porcsalminak is tanítványa lehetett, miként ez Apáczaival is hasonlóképpen történt. Maga Apáczai vallotta, hogy reája mennyire jó hatással volt ez a kiváló tanár.⁷ Ezért lehetetlen, hogy a bőséges ismereteket elsajátított Vásárhelyire is ne lett volna befolyása Porcsalminak a fehérvári jeles iskolában eltanult s önszorgalmával is tovább fejlesztett tudása és nevelési rendszere.

Kolozsvárról azután miként Apáczai, azonképpen Vásárhelyi is a Porcsalmi által példányképül állíthatott Bisterfeldtől való továbbtanulásra a gyulafehérvári főiskolába iratkozott be. Természetesen egyáltalában nem bebizonyított valóság, hogy e vállalkozásuk közös elhatározás következménye lett volna.

Itt tehát Bisterfeld és Piscator tanítványaiként tanulhattak tovább. Ők azonban inkább az elméleti tudományok professzorai voltak, ámde másfajta tantárgyaktól, így elsősorban a különféle nyelvektől sem állhatott nagyon távont a fehérvári iskolai oktatás. Ez különben Keresztúri Pál fejlődési udvari pap és az aulicum collegium szervezője példájából állapítható

³ Bod Péter: Magyar Athenas. (Nagyszében), 1766. 321—23.

⁴ Nagy Iván: Magyarország nemes családjai. — Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára 1881. 59—60. — Ezekon kívül: Zoványi Jenő 1940. évi lexikoni cikkei.

⁵ Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901. 297.

⁶ Székely Oklevéltár. VI, 190.

⁷ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I, 554. (Ford. Bán Imre.)

meg, amire először, ámbár nagyon hibás értelmezéssel, Bethlen Miklós önéletírásában foglalt leírása alapján P. Szathmári Károly hívta fel a figyelmet,⁸ ámde ennek igazi lényegét csak Szabó T. Attila ismerte fel.⁹ Igaz, hogy Bethlen Miklós visszaemlékezése Vásárhelyi meg Apáczai iskolázatása után néhány évvel későbbi időre megy vissza, minthogy az 1652—55. évekről számol be, ámde az itt nyert kép akár korábbi időre is visszavetíthető.

Bethlen szerint tehát Keresztúri „egyszer rágondolá magát, hogy idegen nyelveket tanuljunk, oláhul, tót- vagy lengyelül, törökül, németül, franciául, de ezeket nem egyszersmind, hanem egymásután. Először oláhul ezer vagy kétezer vocabulát leiratott úgy, mint oda fel irtam a deákról; megtanulám, tudom egyszer próbára, hogy egy nap hatszáz, sőt többet is mondhatnék, szót megtanultam, . . . ő pedig azt egyiket sem tudta, és annál is inkább csudálták az ő tanítását és a tanításban való dexteritását”.¹⁰ Az azonban mégiscsak nehezen képzelhető el, hogy maga Keresztúri legalább valamennyire ne konyított volna e nyelvekhez, s az egyes lediktált szavak jelentését ne tudta volna, mert ha tanítványai összeállított szótárukat netalán fonetikusán és latin nyelven is írhatták le, de tanítójuknak kellett legalábbis a cirill meg a török szöveget olvasni is tudni, annál is inkább, mert az egykorú kiejtés sem volt mindenben azonos a leírt szöveg helyesírásával. Így tehát, ha ő maga e nyelveken beszélni nem is tudott, de annál kevésbé tétélezhető fel azok tökéletes ismeretlensége, mert nyomtatott kézikönyvek egyáltalában nem, kézzel írott is aligha állottak rendelkezésére. Azután meg akár a román nyelvből ezer vagy kétezer szó leírása a maga idejében annál is inkább fölösleges lett volna, mivel az anyanyelvét beszélő bármelyik nép mindennapi használatára jóval kevesebb is elégséges volt. Minthogy pedig Bethlen hat élő nyelv tanításáról számol be, annak megismerését és megismertetését nem lehetett volna egy-két év alatt elvégezni. Tehát e metódust Keresztúrinak már korábban is alkalmaznia kellett, vagyis ezzel hagyományt nyitott a következő nemzedékek számára. Az ugyan aligha valószínű, hogy ő a fejedelem fiaival s néhány kiválasztott főrangú gyermekkel együtt ne oktatott volna más tanítványokat is, ellenben ez a fáradságtalan céltudatossággal nevelő — úgy hiszem — jóeszü, alacsonyabb rendű gyermekeket is kiválaszthatott, akikkel nemkülönbön foglalkozott. Ő maga a tót és lengyel nyelvi alapismereteit szülőföldjének: Bodrogkeresztúrnak környékéről, a románt netalán a fehérvári nyomda Dobre pap-tipográfusától vagy a közeli falvak egyházi embereitől, vagy az iskolába bekerült vidéki tanulóktól, a német nyelvet a németországi, a franciát pedig netalán a hollandiai tanulása idején s az angolt, amiről különben Bethlen meg sem emlékezik, hihetőleg angliai peregrinációja idején szedte magába. Mindennek megállapítására különben azért van szükségünk, mert csak ezzel tudjuk megmagyarázni, hogy egy kézdivásárhelyi székely ifjú hazai iskoláinak elvégzése után mindjárt kilépve az életbe, így külső országokba sem bujdosott ki, miként osztály- és iskola-

⁸ P. Szathmári Károly: A Gyulafehérvári Nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagy-Enyed. 1868, 44. — Bethlen Miklós Önéletírása. Bp., 1955. I, 152.

⁹ Szabó T. Attila: A román nyelv tanítása a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. sz. közepén. (EM 1931: 90.)

¹⁰ Bethlen Miklós. I, 152.

társai közül a többek között Apáczai, Gidófalvi István s földije: Vásárhelyi Péter tette, és mégis tudogatott románul is és angolul is. Tehát nagyon valószínű, hogy e nyelvek tudását vagy legalábbis azok alapját annál is inkább merhetem Keresztúrinak tulajdonítani, mivel mind Piscator, mind Bisterfeld aligha tanított élő nyelveket, amikor az ún. szent nyelvek oktatására sem szánták, vagy szánhatták magukat.¹¹ Igaz, hogy Bod állítása szerint Vásárhelyi Matkó István a fehérvári kollégiumban „a” szükséges Görög és ’Sidó nyelveket ’s még a jó Könyvekre nézve az angliai nyelvet-is meg tanulta”.¹² Amde ha Matkónak kikapcsolnók Keresztúrihoz való bármiféle közét is, abban az esetben e nyelvek tanulási lehetőségével meg kellett volna várnia Crispinusnak 1650 táján, Apáczainak pedig 1653-ban történt Fehérvárra való visszatérését, minthogy előbbi az angol, utóbbi pedig a zsidó nyelv tudását hozta magával haza. Ekkor azonban Vásárhelyi Matkó már 26—28 éves korát töltötte, idejét tehát csak úgy oszthatnók be, hogy ha feltételeznők, hogy a kollégiumból időközben kibúcsúzáván, netalán szülővárosába rektorságra vitetett, majd azután onnan ismét visszatért volna a kollégiumba, mint ahogyan annak idejében ugyanígy cselekedett a Hátszegről visszatérő Porcsalmi András is.¹³ Természetes, hogy e feltételezéseket egy harmadik lehetőség is könnyen megdöntheti.

Bod Péter szerint Vásárhelyi Matkó kézdivásárhelyi iskolamesteri állásából nemsokára a szászvárosi iskolához ment, majd onnan a borbereki papságra vitetvén, ekkor szenteltetett fel pappá. Innen II. Rákóczi György rendeletére a karánsebesi egyházközségbe távozott, s az itteni román református gyülekezet anyanyelvén prédikált és végzett minden egyházi szolgálatot.

A lengyelországi végzetes kaland miatt a porta Rákóczit többé nem ismervén el Erdély fejedelmének, helyébe Barcsai Ákóst tette és választatta meg. Ő azután, hogy a török fővezér mérhetetlen nagyságú kívánságaival szemben mentse, ami még menthető, mint szörényi bán, 1658 őszén Lugost és Karánsebest is kényszerült átadni a töröknek. De mivel a fővezérnek magának az ázsiai rebellió miatt a portára kellett sietnie, a Várad alatt tanyázó tatár kánnak is megizente, hogy az országból a „Körös, Maros közin Lippa, Lugos, Karánsebes a Duna mellett alá havasalföldére székébe megtérné”. Ezért tehát a kán szeptember „hónak 20-dik napja tájatt Várad alól megindulván, Gyulát alól megkerülvén, a megírt utakon a nagy tementény(!) sokaságu rabokkal, megbecsülhetetlen prédával, barommal nagy rakodva, népének kára nélkül fészki-re, székibe takarodott vala”.¹⁴ Ekkor Karánsebes is elpusztítottván, Vásárhelyi maga is mindenét elvesztve, pusztá életét is alig tudta megmenteni. Barcsai még a papságot is bizonyos összeggel megróttá, s egyúttal hűségkü letételét is kívánta tőlük,¹⁵ minthogy pedig ezt a különben is mindenéből kifosztott karánsebesi pap állítólag megtagadta, azért vasba veretvén, Segesvárra fogságba vetette. Innen azonban a Segesvárra összegyűlt prédikátorok közbenjárására, s nemkülönben a fogarasi egyházközség a maga kezességére kiváltotta,¹⁶

¹¹ Vö. Adattár II, 455, 493.

¹² Bod Péter i. m. 321—22.

¹³ Adattár II, 298—99.

¹⁴ Szalárdi János Siralmas Magyar Krónikája. Pest, 1853. 405—07.

¹⁵ Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus. (Nagyszeben), 1766. 94.

¹⁶ Bod Péter: Magyar Athenás. 322.

ami mértékét jelentette e derék lelkipásztornak paptársai részéről jövő megbecsülésének és értékelésének.

Vásárhelyi Matkó néhány hónapig tartott fogságából történt kiszabadulása után 1659-ben rövid ideig Radnóton, majd még ugyanebben s az 1660. évben Szamosújváron töltött be lelkipásztori tiszteletet.¹⁷ Nagyon hihető, hogy rövidesen ezután Felsőbánya városa választotta papjává, jóllehet az egyházközség történetének múlt századi írója tévesen 1655-öt nevezi meg itteni paposkodása évének.¹⁸ Ezt az időt azonban már a korábban felsorolt körülmények is határozottan megcáfolják. Legkorábbi adatom egy olyan könyv bejegyzése, amelyet a kolozsvári református kollégiumi nagykönyvtárban találtam. Eszerint: „Ex libris Pauli Sellii Ministri(!) Ecclāe Rivulinae indigni” 1660. március 5-én. Azután „Ex libris Stephani Matko K. Vásárhelyi A. 1665. 25. Febr, emp(tus) Rivulini”.¹⁹ Ezt a könyvet tehát az előbb Váradon, azután pedig Felsőbányától csak tíz kilométer távolságra fekvő Nagybányán paposkodó Selyei Páltól vásárolta. Ugyanebben az esztendőben két levelet is intéz Teleki Mihály kővári főkapitányhoz, mint a Partium északi részének egyetlen megbízható és számottevő oszlopához. Ugyanekkor Pókai Miklós nevű sógorát is említi.²⁰

Helyzetének ismeretéhez tartozik az a körülmény, hogy Szatmár városában, amelynek megyéjében terül el Vásárhelyi Matkó állomáshelye is, 1635-ben telepedvén le a jezsuiták, rövid idő múlva már Nagybányán, Szinyérváralján, Giródtótfaluban és Felsőbányán is létesítettek missziós telepeket.²¹ Középpontjuk azonban mégis Kassa, ahol akadémiajuk is volt, de 1660 után erős fészük Sárospatak is, ahol a rekatolizált Báthori Zsófia a Perényiek, a Lorántffyak és a Rákócziak által létrehozott intézményeket és alapítványokat rendre mind az ő tulajdonukba játszotta. Majd a Wesselényi-féle összeesküvés kegyetlen elfojtása után I. Lipót és eszközei még nagyobb erővel megindították a pusztítást. Jóllehet se Wesselényi Ferenc nádor, se I. Rákóczi Ferenc, se a három kivégzett zászlósúr: Zrínyi, Frangepán, Nádasdy, egyike sem volt protestáns, mégis az ürügyet a református és evangélikus nemesség és papság meg scholamesterség, sőt jobbagység megfélemlítésére, majd kiirtására használták fel. Mindennek előkészítését már az erdélyi nagy fejedelmek elhunytá után a reakció készséges eszközei már rövidesen el is kezdték.

1666-ban Nagyszebenben a Szenczi Kertész Ábrahám vezetése alatti nyomdában megjelent „Kézdi Vásárhelyi Matkó István Felső-Bányai ecclesiának együgyü Tanitoja”-nak egy 146 lap + 6 sztl levél terjedelmű, „Fövenyen épített Haz Romlasa; avagy Három Kérdések körül gögösen futkározo Sambar Matyas Jesuita Ina Szakadasa” című könyve. Ennek megírására — saját szavai szerint — az készítette, hogy „Anno 1665. die 6. Julii, jöve hozzám (semmi egyéb dolga nem lévén) egy Pataki Papista Scholában tanulo Deák, Karánsebesi Henczi Miklós fia N. N. és hozza egy exemplárt azon Sámbar Mátyás irásában, mellette szollo levéllel együtt,

¹⁷ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. VI, 162. és Zoványi Jenő lexikoni cikkei.

¹⁸ Sp.Füz. 1866: 294.

¹⁹ Könyvtári jelzése: P. 21. volt.

²⁰ EPrK 1886: 437.

²¹ Thurzó Ferenc: A nagybányai ev. ref. főiskola története. Nagybánya, 1905. 6.

melyben aperte provocatotam az ellene valo irásra. Mely könyvecskét el-vévén, és a' mellette lévő levelet meg-olvassván, ugyan-azon Pálista iffjunak igérem magamat arra, hogy mig Erdélyből vissza fordulna, csak hirem nélkül Patakra ne menne . . . melyre igére ugyan magát, de el nem jöve.”²² A megnevezett diák bizonyosan karánsebesi menekült lévén, onnan ismerhette Vásárhelyit, s ezért valószínűleg maga ajánlkozott az állandóan Czeglédi István öreg rendű kassai pappal hadakozó Sámhárnak, aki ekkor már állandóan Sárospatakon tartózkodott, hogy e munkácskát eljuttatja egy másik protestáns paphoz is, mintegy kihivandó őt is a hitvitázó párvialdra. Igaz, hogy e diák többé nem jelentkezett Vásárhelyinél, aki ezért elhatározta a válasz kinyomtatását, s két és fél hét múlva már meg is írta az ajánló sorokat is.²³

Egy jelen század eleji, magát meg nem nevezett katolikus írónk a többek között így ír Sámhárnak „Egy Ven Bial orrára való karika” című könyvecskéjével kapcsolatosan, hogy „a művecske ellenmondást nem tűrő, határozott hangja, kemény, sokszor nyers kifejezései, melyek annyira jellemzik Sámhárt stílusát, . . . logikája erős és kifogástalan. Nyelvezte világos, könnyen érthető, vitatkozásra termett, látszik, hogy nem kezdő már e téren. Az egyetlen kifogás, amit a mai, finomabb ízlésű kritikus a »Ven Bial« ellen felhozhat, hogy ti. kíméletlen, kifejezéseiben nem válogató; de azt is megértjük, ha az akkori idők szellemébe és felfogásába helyezzük magunkat. A hitviták korában mindkét részen éles fegyverekkel s nem keztyús kézzel viaskodtak.”²⁴ Valóban kétségtelen, hogy Vásárhelyi Matkó előbb idézett visszavágása sem volt túlságosan udvarias hangon megfogalmazva, ámbátor a kihívó nem ő volt.

Még ugyanebben az esztendőben mint „K. Vásárhelyi M. István F. Bányai Ecclesiának együgyü Tanitoja”, „Kegyes cselekedetek Rövid Ösvenykeje” cím alatt egy 12-ed rétü 111 lap + 6 sztl lev. terjedelmű, pietista szellemű munkácskát jelentetett meg Nagyszébenben a Szenczi Ábrahám nyomdájában. E könyv tartalmát pedig — a címlap szerint — „Angliai nyelvből” szedegette és fordította, ezzel téve bizonyoságot angol nyelvtudásáról.²⁵ E könyvét azután Zoba János, alvinci pap román nyelvre lefordítva, 1685-ben Gyulafehérváros kinyomatta („Cărare pre scurt spre fapte bune în dreptătoare”).²⁶

Vásárhelyi felsőbányai papszkodásának emlékét őrzi még Sárközi Mihály utrechti teológusnak 1666. március 3-án s Teremi P. István ugyancsak utrechti diáknak 1667. március 2-án tartott disputációja elé írt ajánlása.²⁷

Legközelebbi időben ezután mint zilahi pappal találkozunk, ahol 1668. március 12-én foglalta el állását. Itt most már ugyanennek az évnek május 24-én befejezte Sámhárnak „A' Három Idvességés Kérdésre, a' Luther és

²² RMK I, 1043.

²³ Batthyáneum II. köt. Brassó, 1913. 81.

²⁴ I. h. II, 80, 81.

²⁵ RMK I, 1044. — Gyakran a Medgyesi-fordította Praxis Pietatisra emlékeztető részleteket mutat be ebből a könyvből Berg Pál: Angol hatások irodalmunkban. Bp. 1946. 126—8.

²⁶ Veress Endre: Erdély- és Magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok. Kolozsvár. 1910. 27. és Juhász István: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár. 1940. 212, 213.

²⁷ RMK III, 2369, 2402.

Calvinista Tanítók mit felelnek? úgy, a' mint Matkó István mongya, fol. 128 X. ut Tök; imé azért Matkó Hazugságinak megtorkollása, És Posaházi Mocs kainak megtapodása" című s 1667-ben megjelent terjedelmes vita-iratának²⁸ cáfolatára szerkesztett „X. ut Tök, Könyvnek el-tépése Avagy, Bányász Csákany, Mellyel amaz Fövenyen építettett s — már leromlott házát, elébbi fövenyre sikeretlen sárral raggatni akaró és 1000 mocskokkal eszelössen színlö s — mázló Sambar Mattyas nevü tudatla[n] sár gyúró meg-csákányoztatik" című s 4°-nyi 460 lap + 3 sztl. lev. + 9 sztl. lap terjedelmű s Sárospatakon kiadott könyvét.²⁹ Szabó Károly azt gondolta, hogy e munkáját Vásárhelyi két és fél hónap alatt szerkesztette össze,³⁰ az előljáró beszéd 1668. március 12-i kezdő időpontja azonban nincsen összefüggésben könyve megírásával, minthogy ez a dátum csak Zilahra való érkezését jelentheti, ezért művének írását annál inkább Felsőbányán kellett elkezdenie, mivel a Sámbar munkája 1667-ben jelent meg, s a heves vérű ellenfél — bármennyire is jártas volt forrásainak útvesztőiben — mégsem várakozhatott hónapokig a válaszirat elkezdésével.

Ettől az időtől kezdve néhány esztendeig Zilahon teljesített szolgálatot. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában egy olyan könyvet találtam, amelyben a maga keze írásával azt örökítette meg, hogy „Ordinariam hujus operis lectionem incepti Zilahini 1669. 4. Apr. Steph. M. K. Vásárhelyi”.³¹

Ugyanebben az esztendőben, vagyis 1669-ben Kassán kiadta Illyefalvi István kassai teológus „A' Három. Idvösseges Kerdes Igazsága ellen költ Bányász Csákánynak Tompitása. Avagy Vásárhelyi Matkó István Hazugságinak (kiket Tisztelendő Professorom ellen irt vala) másodszeri megtorkolása" című könyvét,³² arról azonban, hogy Vásárhelyi válaszolt-e reája, nincsen tudomásunk. E vallási kérdéseket feszegető viták természetesen nem sokkal vitték előbbre sem a felvilágosodást, sőt inkább kerékkötői voltak a szellemi mozgalmaknak, legfennebb — bárha eléggé különösen hangzik — az író nyelvkészségének, stílusának és nyelvhelyességének csiszolódását szolgálták.

Vásárhelyi zilahi papságának idejéből a felsoroltakon kívül még egy magyar nyelvű verse ismeretes, amellyel idősebb Zilahi János zsbói pap és szilágysági esperesnek 1672-ben Kolozsvárt megjelent „Az Igaz Vallásnak Világos Tüköre" című munkáját üdvözölte.³³

Erről az állomáshelyéről rövidesen az ótordai egyházközség lelkipásztorául vitetett. Basa Mihály esperes az eklézsia történetében úgy emlékezik meg róla, hogy itt az 1648. évben teljesített szolgálatot,³⁴ ámde ez nyilvánvaló tévedés, mivel akkor még a fehérvári kollégium diákja lehetett, s különben is Bacz István ótordai pap 1776-ban Benkő Józsefhez intézett

²⁸ RMK I, 1056.

²⁹ E könyv saját könyvtárában is megvolt.

³⁰ RMK I, 1072.

³¹ Könyvtári jelzése 1933. évi adatgyűjtésemkor: R. 101. volt.

³² RMK I, 1083.

³³ RMK I, 1136. és a kolozsvári ref. kollégiumban: RMK 126. könyvtári jelzéssel.

³⁴ Az Erdélyi Református Anyaszentegyház Névkönyve 1867-re. 24.

levelében Kézdi-Vásárhelyi Matkó Istvánról mint odavalósi prédikátorról, az 1674—75. évekből tesz említést.³⁵

Bod Péter meg nem nevezett forrása szerint az 1693-ban 68 éves korában elhunyt Vásárhelyit Ótordáról végtére Kolozsvárra vitték lelkipásztornak, „az holott XVIII. Esztendei szolgálatja után megholt”.³⁶ Ebből tehát az következne, hogy 1674—75-ben került volna Kolozsvárra, ámde ez a 18 év a tordai és kolozsvári, vagyis az erdélyi egyházkerületben töltött szolgálati idejét foglalhatja magában. Erre az alábbi, bárha eléggé hiányosnak látszó bizonyítékokkal rendelkezem. Mindenekelőtt Teleki Mihály kővári főkapitány íródiákja az udvari postálkodásról vezetett diáriumába 1675. október 4-én azt jegyezte fel, hogy „Jeót Matko Thordai Praedikator Ur[am]”, majd másnapon „Ment el Mathko Thord (ai) Praedikator Ur[am]”.³⁷ Azután Szilágyi (Sylvanus) Zilahi István leydai teológus 1679. április 29-én tartott vitaközvetését a többek között Vásárhelyi Matkó István tordai papnak is ajánlotta.³⁸ Majd a kolozsvári református egyházközség levéltárában folytatva a kutatást, az eléggé gyéren megmaradt egykori dokumentumok között találtam Budaj Mihály gondnok 1678—79. esztendei pénzügyi számadásának összevont kivonatát, ebben azonban se a tisztségviselők, se a járandóságok, se egyéb vonatkozásban nem fordul elő a Vásárhelyi Matkó neve, ami tehát azt jelenti, hogy ekkor itt még nem teljesíthetett szolgálatot. A továbbiakban Hosz Pál és Újfalusi Sámuel kurátorok, illetőleg kvártások 1682. március 18-tól 1683. december 31-ig terjedő időről készített „Ratio”-jukig más számadáskönyv nem maradt reánk, eszerint azután 1682. április 23-án utalták ki „Tiszteletes Vasarhelyi Istvan Ur[am]” búzábeli járandóságának egyik részletét, a többit pedig 1683. augusztus 11-ig nyolc részletben szolgáltatták ki. Borbéli dézsmajárandóságát 1682. október 21-én és 1683-ban, készpénzügyi salláriumát közelebbről meg nem jelölt időpontokban kapta meg.³⁹ Ugyanez a számadáskönyv őrizte meg 26 tételben, hogy az egész 1682—83 esztendő folyamán „Matkó Uram”, illetőleg „Vásárhelly Uram” háza (szállása) tatározásához anyagokat szállítottak, meg mesteremberek munkálkodtak rajta. Így ehhez a házhoz, amely a Farkas utcában Polyik uram telke mellett volt, Hosz Pálék gerendákat, köveket, fővenyt hordattak, kemencéket rakattak, kaput, ablakot, karszéket, az almáriumhoz sarkat csináltattak.⁴⁰ Jóllehet Zoványi Jenő nem ismerte e számadásokat, mégis a bennök megjelölt renoválások adatai az ő állítását igazolják, vagyis szerinte az 1682. év táján vitetett a kolozsvári magyar református eklézsia harmadik prédikatori állására Szathmár-Némethi Mihály esperes és Sárpatoki Nagy Mihály másodpap tisztviselő. Különben erre lehet következtetni abból a körülményből is, hogy 1681. május 19-én elhunyt Porcsalmi András első pap és esperes s ilyenképpen az egyik lelkipásztori állás megürülve, ezért hozhatták át Vásárhelyit a közeli Tordáról. Ámde sorrendben tulajdonképpen nem a harmadik, hanem a második papi állásra állították. E rangsor bizonyítására a következőkben mutatok be bizonyítékot.

³⁵ EPrK 1873: 37.

³⁶ Bod Péter i. m. 322.

³⁷ Kéziratok könyv a SzNM kéziratárában volt.

³⁸ RMK III, 2992.

³⁹ Az egyházközs. levéltárában levő számadáskönyv. 4/A, 10/B, 11/A, 22/A. levél.

⁴⁰ Uo. 26/B. — 40/B. levél.

Apafi Mihály mint legfőbb kurátor rendeletére Bethlen Miklós elnöklése alatt egyházi és világi résztvevőkből 1683. december 5-ére és 6-ára synedrium gyűlt össze Kolozsvárt, amely megvizsgálva az egyházközségnek a kollégiummal együttes anyagi állapotát, arról jegyzőkönyvet készített. Ebben összesítve találjuk többek között Tiszteletes Vásárhelyi uram járandóságait is. Eszerint egy esztendőre (Sz. Némethi Mihály első pap — esperessel egyenlő mértékű) készpénzfizetsége 230 magyar forint, búzabeli járandósága 20 nagy köből és borbéli javadalmazása 200 veder volt.⁴¹ E kimutatásban feltűnő, hogy Sárpataki, aki Porcsalmi életében — mint harmadik prédikátor — a fiskustól és nem az eklézsiától nyerte pénzbeli javadalmazását, hogy készpénzfizetése még mindig nem jelentkezik az eklézsiái salláristák között, ez azután azt bizonyítja, hogy továbbra is a fejedelemtől dotált állásban maradt. Különben ezt erősíti meg Bornemisza Anna fejedelemasszony gazdasági naplójának az a számadási tétele is, hogy a kolozsmonostori harmincadról 1685-ben adtak a „Kolozsvári harmadik református praedikátornak fl. 230”.⁴² E jelentéktelennek tetsző helyzet tisztázására azért volt szükségünk, mert különben nem tudnók megmagyarázni az 1680-nal kezdődő másfél évtized alatt működött kolozs-kalotai esperesek egymást követő sorrendjét, s ezért Vásárhelyit a látszat miatt ki kellene hagynunk azok sorából.

Különben a vele kapcsolatos legkorábbi időből származó kolozsvári adatunk egy saját kezű könyvbejegyzés az ottani református nagykönyvtárban. Ebből megtudjuk, hogy K. Vásárhelyi M. István kolozsvári pap 1682. február 4-én írta be nevét e kötetbe.⁴³

Úgy látszik, hogy eléggé nyughatatlan természetű, de tettere kész és mindenkor a jónak látott ügy szolgálatában álló lelkipásztor volt. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy mindegyre változtatta állomáshelyét, és bárha külsőországokbeli akadémiákon nem járt, mégis mind nagyobb és jelentőségtelesebb eklézsiák hívták és marasztották papjukul, mert hiszen ő nemcsak a lelki gondozást vállalta, hanem a hívek gondjaira-bajaira való vigyázást is. Így látjuk, hogy „Kezdi Vasarhelyi M. Istvan Colosvari edgyik meltatlan orth(odoxus) Minister” 1683. május 13-án Kolozsvárról Tophaeus Mihály püspökhöz intézett levelében tudatta, hogy a kővárvidéki Nagykörtvélyes falu határát valami nemesek el akarják venni, ezért a falubeliek két embert menesztettek a püspökhöz,⁴⁴ de a tatárhír miatt visszatértek Kolozsvárra. Bizonyosan a keménykezű püspök közbenjárását akarták kérni Teleki kővári főkapitánynál. De az sem lehetetlen, hogy Vásárhelyinek Barcsaitól történt bebörtönöztetése nemcsak a saját személyes, hanem a tatárok által kiszípolozott, szerencsétlen Karánsebes környéki menekült lakosság megadóztatása elleni tiltakozása miatt következett be. De ugyancsak a hívek érdekeinek szolgálatát bizonyítja az is, hogy annak idejében egyáltalában vállalta a karánsebesi román nyelvű gyülekezet pásztorálását, valamint az a jelenség is erre figyelmeztet, hogy Apafi fejedelem megbízásából 1681-ben hozzákezdett az ószövetségnek román nyelvre való fordításához, igaz, hogy ez a munkája sohasem jelenhetett meg nyomtatásban,

⁴¹ EPrK 1874: 52—54, 61—62.

⁴² Szádeczky Béla: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I, 441.

⁴³ Könyvtári jelzése: RMK 253.

⁴⁴ OLT Teleki-levéltár 716. köteg.

mivel az I. Rákóczi György által létesített cirillbetűs román nyomdát nem sikerült egyik püspöknek sem új életre keltenie.⁴⁵ Ennek okát megtaláljuk már Kovásznai Péternek mindjárt püspöki székének elfoglalásakor: 1668. december 13-án Kolozsvárról Teleki Mihály fejedelmi tanácsoshoz intézett levelében, valamint a két Rákóczi, Barcsai, Apafi fejedelmek, valamint Kovásznai püspök után következő Tiszabecsi, Tofaeus, Horti főpásztoroknak minden hiábavaló jóigyekezetében, akik mindnyájan arra törekedtek, hogy a román nyelvű nyomdát és iskolákat az akkori román püspökök országos támogatással létesítsék, illetőleg az öregbik Rákóczi György által felállított s az 1658. évi tatárdúlás után Brankovics Száva vladika által eltüntetett nyomdát felkutassák és újra üzembe helyezték. Így Vásárhelyi Matkó fordításának kézírata is nyomtalanul eltűnt, nemkülönben agyagfalvi Sándor Gergely hátszegi, Viski János algyógyi református pap román nyelvű munkái csak kéziratban maradtanak reánk.⁴⁶

Vásárhelyi Matkóra vonatkozólag maradt fenn a kolozsvári református egyház konzisztóriumának egy 1684. június 26-án Apafihoz intézett felterjesztése, amelyben arra kéri a fejedelmet, hogy a Dévára hívott Matkó István hagyassék meg Kolozsvárt, minthogy „azonkívül is az harmadik Templom szintén készül félben vagyon és nem csak három, hanem négy Praedikátorokra is úgy hiszszük csak hamar szükségünk leszen”.⁴⁷ Ezzel az idézettel kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy Vásárhelyi nemcsak értékes, de kedvelt lelkipásztor lehetett, akit a dévaiak ugyancsak e tulajdonságaiért, de az ottani román reformátusok anyanyelvű tudásáért és bizonyosan a menekült karánsebesiektől tudott magatartásáért is óhajtották papjukok s ehhez — úgy látszik — megnyerték Apafi előzetes hozzájárulását, a kolozsváriak azonban jó ürügyül használhatták fel még az 1655. évben leégett óvári templomnak özvegy Bánfi Dénesné, a fejedelem sógorasszonya, által éppen 1684-ben történő fölépítését. Ennek következtében papjuk továbbra is itt maradhatott.

Vásárhelyi élete folyamát az a családi körülmény zavarta meg, hogy 1688. március 31-én saját kezűleg írott beadványában feleségéről bár megemlékezik,⁴⁸ de a szabócéh exactorainak ratiójában a nem céhbeli halottak eltemetéséről vezetett bevételek között nemsokára már azt találjuk, hogy „1688 Die 25 Augusti T: Matko Istvan Ur[am] Felesege temetetestől per[cipiáltunk] fl 2 // 25”.⁴⁹

1690. március 25-én elhunyt Tolnai István lelkipásztor, konzisztóriumfőkurátor, és helyébe Vásárhelyi Matkó Istvánt választotta meg az egyháztanács,⁵⁰ az egyházmegye papsága is még ugyanebben az esztendőben vele töltötte be az esperesi tisztet is.⁵¹

Az adatok 1690-ben és 91-ben említik meg lakóházát, amely a Lupo-

⁴⁵ Veress Endre i. m. 37. és Zoványi Jenő lexikoni cikkei.

⁴⁶ Teleki-levelek 741. köteg. — Bod Péter: Smirnai Szent Polikárpus, 106—07. és Juhász István i. m. 171—73. és 214—15.

⁴⁷ Az ENM Kemény József-gyűjteményében volt.

⁴⁸ A kolozsvári ref. egyházközs. levéltárában.

⁴⁹ E számadáskönyvet annak idejében az ENM levéltárában Kelemen Lajos főigazgató szívességéből használtam.

⁵⁰ Tolnai István temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai templomban és „Series rerum” c. jegyzőkönyv. 9. az egyházközs. levéltárában.

⁵¹ Series rerum. 35. és Benkő József: Transilvania. II. Vindobona, 1778. 572.

rum Intra Moënia, vagyis Belső-Farkas utcában⁵² a mai napig is meglevő „eklézsia házá”-nak nevezett régi papilak lehetett (az utca mai 23. számú telkén).

Életének vége felé Vásárhelyi újra elővette az író tollat. 1691. január 28-án elmondott templomi beszédét: „Isten Haragjának Igazat és hitetlent ki-vágó Eles Kardgya, Mellyet hüvelyéből maga kivonván I, Fenyeket minden büneiben meg-átalkodott Népet el-kerülhetetlen romlással . . . Tanított az Kolozsvári Orth. Ecclesiában, az két hatalmas Nemzet között támadott hoszszas hadakozásnak, és vérontásnak idején; K. Vasarhelyi Matko Istvan, azon Ecclesiának edgyügyü Lelki Pásztora” címen nyomtatásban is kiadta 20 számozatlan 8° alakú levelen.⁵³ Ez az egyetlen példányban reánk maradt füzetke hihetőleg egy beszéd sorozat első számaként jelent meg, minthogy a címzésben a tárgy megnevezése előtt egy „I” számot jegyzett.

Még ugyanebben az évben kiadott másik munkájának címe: „Kegyes lelkeket idvességre tápláló Mennyei elő Kenyér . . . Mellyet Anglia nyelvből Magyar nyelvre fordított Nemzete hasznára K-Vasarhelyi Matko Istvan, Az Kolozsvári Orth. Ecclesiának edgyik edgyügyü Lelki Pásztor; ott való Pásztorságának IX-dik Esztendjében.” Terjedelme 12°-nyi 132 lap + 13 sztl. lev.⁵⁴ E munkája is bizonyítja, hogy mennyire jól tudta az angol nyelvet, hiszen még 66 esztendős öreg korára sem felejtette el. Még azt is meg kell jegyezni, hogy főképpen a Szenczi Molnár Albert által elültetett magyar öntudat szelleme, a Habsburg-elnyomás teljesedése elején is benne kemény harcosra lelt, hiszen a megelőzően említett templomi beszéde is erre mutat, de erre vall az angoltól fordított elmélkedése is, amelynek jelégje János evangéliuma 6. részének 51. verse: „En vagyok az elő Kenyér, a' ki Menyből le-szállottam; ha valaki észik e' Kenyérben, él örök-ké; és a' Kenyér mellyet én adok, az én Teste[m], mellyet én adok, e' Világ életéjért.” s ami pedig a leglényegesebb, mindezt nem a hívek, hanem egyenesen „Nemzete hasznára” fordította magyarrá.

Élete folyása ezután még két esztendőre terjedt. Elhunyt a 1693. esztendőben következett be, ámde napszerinti pontos idejére nincsen írásos adatunk. De azt találtuk, hogy a kurátorok 1693. február 22-én tartottak gyűlést, amikor is a jegyzőkönyvben haláláról még nincsen említés téve. Meglehet, hogy e gyűlést még maga vezette, ámde április 19-én azt találjuk, hogy „a consistorium boldog eml(ékezetű) K-Vásárhelyi Matkó István ura[m] helyébe választja és beállítja főcuratorságra Tiszt. Sárpataki N. Mihály uramat”.⁵⁵ Az életből történt eltávozása tehát e két időpont között következett be. Ezenkívül még szorosabban záró határidőt tartalmaz a szabócéh jegyzőkönyve, így: „1693. 9 Aprilijs Tiszteletes Matko Istvan Ur[am] Temetesietől Per(cipiáltunk) flo. 2.”⁵⁶ Egészen bizonyos tehát, hogy a megnehezedett idők járása miatt — a régi szokástól eltérőleg — az ő temetése idejét is a közemberek harmadnapos sírbatételére rövidítették meg. Ezért halála nagyon valószínűleg április 7-én következett be.

⁵² Kolozsvár városi dica-könyvek 1690, 91. és 1691, 30. lap.

⁵³ RMK I, 1408.

⁵⁴ RMK I, 1407.

⁵⁵ Series rerum. 8, 9/b. és Török István: Adatok a kolozsvári ev. ref. egyházközség XVII. századi történetéhez. (TT 1896: 419.)

⁵⁶ A kolozsvári szabócéh exactorainak ratiója. (Az ENM levéltára őrizte.)

Családjára vonatkozólag feltételezhető, hogy fia volt az a Kézdivásárhelyi Matkó István, aki a máramarosszigeti iskola tanítóinak névsorában az 1716. évvel van megjelölve.⁵⁷ Ez a férfiú azután minden nehézség nélkül azonosítható a kolozsvári református kollégium törvényeit körülbelül 1705-ben aláírt alumnus diákok közé a következőképpen bejegyzett ifjúval: „Stephanus K. Vásárhelyi satisfacit, duct(us) Szigeth pro rect(ore, dein) cancell(ista).”⁵⁸

Végezetül meg kell emlékezni arról a helyzetről, hogy a különben nagyon lelkiismeretes Zoványi Jenő cikkeinek forrását nem közli, s ezért most már nincsen lehetőségem egynémely helyen az összehasonlítást elvégezni, mivel pedig e könyvben csak adattárat s legfennebb az egyes adatokra felépíthető következtetéseket adjuk, a radnóti és szamosújvári állomásokat csak feltételesen illeszthettük bele Vásárhelyi fentebb összeállított élete folyásába. Erre az óvatosságra ugyanis annál is inkább figyelmeztet az a helyzet, hogy mind Kézdi-, mind Székely- (Maros-)Vásárhely város igen sok egyházi rendű férfiút bocsátott ki magából, akiknek egymástól való megkülönböztetése csak határozottan megindokolt adatok alapján történhetik meg.

⁵⁷ Protestáns egyházi és iskolai lap. 1847: 1420.

⁵⁸ Nomina studiosorum collegii Claudiaci. 21. (A kollégium levéltárában őriztem.)